

Politika Europske unije prema ulasku Turske u periodu od 2004. do 2020. godine

Sunjog, Roberta

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:759091>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-09**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Preddiplomski studij politologije

Politika Europske unije prema ulasku Turske u periodu od 2004. do 2020. godine

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Dejan Jović

Studentica: Roberta Sunjog

Zagreb
Rujan 2024.

SADRŽAJ

SADRŽAJ.....	1
1. Uvod	2
2. Formalno otvaranje pregovora.....	3
3. Početci pregovora i pitanje Cipra	4
4. Pozitivna agenda	7
5. AKP i prosvjedi u Gezi parku	8
6. Uloga migrantske krize i pokušaj državnog udara u Turskoj	10
7. Geopolitičke napetosti u istočnom Mediteranu	12
8. Analiza pristupa Europske unije prema Turskoj.....	13
9. Zaključak	15
LITERATURA	17

1. Uvod

Odnos Turske i Europske unije proteže se na period dug nekoliko desetljeća. Period označen optimizmom i nadom, jednako kao pesimizmom i napetošću prisutnim u određenim trenucima. Razdoblje od 2004. do 2020. godine transformativan je period za odnos dva aktera, označen stjecanjem statusa kandidatkinje, u slučaju Turske, kao i zanimljivim političkim problemima povezanim s procesom pristupanja. Ovaj rad prikazat će evoluciju odnosa Europske unije i Turske, a fokus će biti stavljen na ključne događaje te političku dinamiku koja je utjecala i oblikovala odnos dva aktera.

Europska je unija (EU) 2004. godine odlučila Turskoj dodijeliti status kandidatkinje. Odluka je bila bazirana na povijesnom kontinuitetu odnosa te strateškim koristima suradnje za oba aktera. Isto tako, bila je refleksija truda i promjena koje su se dogodile prije 2004. godine. Optimizam koji je uslijedio nakon početka pregovora ubrzo je izostao. Brojni izazovi i problemi koji su pogodili aktere ukazivali su na postojanje nejednakih očekivanja te dubljih problema.

U ovome će radu biti predstavljena analiza odnosa Europske unije i Turske u periodu od 2004. do 2020. godine. Analiza će odnosa započeti u studenom 2004. godine kada je funkciju predsjednika Komisije započeo obnašati Jose Barroso, dok će kraj predstavljati završetak Jean-Claude Junckerovog predsjedavanja Komisijom, netom prije završetka 2019. godine (Ec.europa.eu, 2011 i 2013). Rad će nastojati obuhvatiti stajališta i postupke tri najvažnije institucije EU (Komisije, Parlamenta te Vijeća), ali zbog ograničene strukture rada detaljna analiza postupaka svakog od aktera neće biti moguća. Kronološki će biti prikazani ključni događaji te reakcije kako bi pregled bio jasan i logičan te kako bi identifikacija uzročno-posljedične veze bila olakšana.

Analiza će započeti otvaranjem procesa pristupanja 2005. g. te implementacijom temeljnih reformi. Procesom koji je ubrzo naišao na prepreku 2006. g. kada je došlo do djelomičnog zaustavljanja pregovora od strane EU. Početne godine pregovora dobro prikazuju dinamiku koja će pratiti i naredne godine, dinamiku označenu geopolitičkom i diplomatskom napetošću.

Period od 2006. do 2013. godine također je okarakteriziran brojnim problemima, prvenstveno povezanim s (ne)poštivanjem ljudskih prava, demokratskih vrijednosti te općenito vladavinom prava. Prosvjedi u Gezi parku dodatno su potaknuli zabrinutost unutar EU, popraćenu jasnim kritikama i neodobravanjem. Referendum proveden 2017. godine kojim je promijenjeno funkcioniranje političkog sustava potaknuo je raspravu o narušavanju sustava „kočnica i

ravnoteža“. Dodatno, migrantska kriza koja je uslijedila 2015. godine intenzivirala je ujedno napetost i suradnju aktera.

Neuspjeli puč u Turskoj 2016. godine predstavljao je ključan događaj za odnos Turske i EU. Tursku su pogodili unutarnji problemi, a Europska je unija osudila događaje koji nisu reflektirali temeljne demokratske vrijednosti i principe. Dinamika odnosa Turske s Grčkom te Ciprom dodatno su oštetili odnos države s EU što je posljedično dovelo do izricanja sankcija Turskoj.

Suvremeni odnosi između Turske i EU naišli su na brojne izazove, a neki od njih imali su negativan utjecaj. S jedne strane prisutna je zabrinutost za vladavinu prava, dok s druge pronalazimo geopolitički interes te potrebu za ekonomskom suradnjom. Ovaj će rad nastojati prikazati prisutnu dinamiku s ciljem sveobuhvatnijeg razumijevanja kompleksnog odnosa dva aktera suvremene međunarodne politike.

Na temelju kratkog pregleda razvoja događaja, teza ovoga rada upućuje na to da je pristup Europske unije prema turskom pristupanju u periodu od 2004. do 2020. usmjeren na poticanje Turske da u što većoj mjeri uskladi vlastito zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU. Međutim, proces nije mogao biti u potpunosti proveden zbog nepoštivanja temeljnih vrijednosti EU te različitih geopolitičkih interesa.

2. Formalno otvaranje pregovora

Iako je proces pregovora o pridruživanju Turske Europskoj uniji započeo 2005. godine, povijesni korijeni sežu do 1963. godine kada je sklopljen Sporazum o pridruživanju, poznat po nazivu Sporazum iz Ankare. Njime se nastojalo produbiti bilateralne odnose, a bio je usmjeren na poboljšanje gospodarskih i trgovinskih odnosa. Također, 1996. g. došlo je do uspostave carinske unije kojom je suradnja dodatno osnažena (Consilium.europa.eu, 2024). Turskoj je službeno dodijeljen status kandidatkinje 1999. godine te je od tada moguće uočiti djelovanje u smjeru otvaranja pregovora.

U izvještaju Europske komisije iz 2004. godine izdane su preporuke za otvaranje procesa pristupanja, što je uslijedilo nakon izvješća 3. listopada 2005. godine (Bürgin, 2021: 222). Europsko je vijeće 2004. godine uočilo napore i napredak Turske vidljive u provedenim reformama te je izrazilo odobrenje za otvaranje pregovora od strane Komisije. Ideja o otvaranju pregovora naišla je na otpor među ponekim državama članicama te su zagovarale odabir „privilegirano partnerstva“, ali ne i potpune integracije koja je podrazumijevala Tursku kao članicu Unije. Takav su stav zauzele Austrija, Grčka, Cipar i Francuska (Bürgin, 2021: 229). Ključan je preduvjet bio uspješno ispunjenje Kopenhaških kriterija, a postignuta razina napretka

dovela je Tursku do otvaranja pregovora za pristupanje koji su otvoreni izvješćem iz 2005. godine (Europska komisija, 2005: 3).

Komisija je istaknula važnost ekonomskih te socijalnih promjena koje se očekuju od Turske. Preporuke je moguće podijeliti u dvije temeljne skupine: politički kriteriji i ekonomski kriterij (Europska komisija, 2005: 137-139). Politički kriteriji obuhvaćaju niz podskupina prvenstveno povezanih s demokracijom i vladavinom prava, ljudskim pravima, temeljnim slobodama te civilno-vojnim odnosima unutar države. Iako je moguće uočiti napredak Turske u većini kategorija, Komisija je isticala potrebu za jasnim odvajanjem grana vlasti te neovisnosti sudstva, probleme povezane s korupcijom i vladavinom prava unutar države. Poštivanje temeljnih sloboda manjinskih skupina u društvu opetovano je isticano kao prioritet, a Komisija je fokus stavila na odnos Turske prema Kurdima, Armencima, Sirijcima i Kaldejcima (Europska komisija, 2005: 31). Istaknuta je važnost napretka u političkom dijalogu i normalizaciji situacije u odnosima s Kurdima, kao i problemima u odnosima s Grčkom te problemom Cipra (Europska komisija, 2005: 9). Ekonomski su kriteriji ponajviše fokusirani na makroekonomsku stabilizaciju te postojanje slobodnog tržišta. Komisija je izdala brojne preporuke povezane s osnaživanjem vladavine prava, važnosti privatizacije i boljim upravljanjem proračunom. Također je istaknula važnost transparentnijeg upravljanja alatima financijske potpore koja dolazi od strane Unije (Europska komisija, 2005: 54).

Naglasak je bio stavljen na ispunjenje političkih kriterija s fokusom na rješavanje problema s Ciprom, pitanju slobode manjinskih skupina u društvu, pitanju uređenja administracije kao i sustava azila. Upravo su to pitanja koja će u analizi odnosa narednih godina predstavljati prijelomne točke za eroziju odnosa s Europskom unijom. U nastavku će se rada analizirati postupci Turske kao i reakcije EU s posebnim naglaskom na navedenim kriterijima.

3. Počeci pregovora i pitanje Cipra

Period između 2000. do 2004. godine često se označava „zlatnim periodom“ odnosa zbog utjecaja koji su europske institucije imale na provođenje reformi u Turskoj (Turhan i Wessels, 2021: 195). Period je okarakteriziran aktivnim nastojanjem usklađivanja zakonodavstva s političkim te ekonomskim kriterijima Unije, ali trajao je relativno kratko. Prvi korak nakon otvaranja službenih pregovora bilo je otvaranje 25. poglavlja „Znanost i istraživanje“ (Lippert, 2021: 282). Provizorno zatvaranje tog poglavlja prikazalo je zadovoljavajuće ispunjenje kriterija EU od strane Turske. Takav je razvoj događaja otvorio mogućnost nastavka procesa pregovora,

ali iste je godine Europsko vijeće suspendiralo otvaranje dodatnih osam poglavlja *acquisa* zbog izostanka implementacije Dodatnog protokola, dijela Sporazuma iz Ankare, koji je potpisan od strane Turske u srpnju 2005. godine. Sporazum nije uključivao proširenje carinske unije na novu članicu Cipar. Naime, implementacija Dodatnog protokola predviđa otvaranje turskih luka i zračnih luka Cipru (Turhan i Wessels, 2021: 198). Europsko je vijeće uzastopno isticalo važnost implementacije kako bi moglo doći do nastavka pregovora, a ovaj je postupak Turske dodatno potisnuo izgledu za napredak pregovora. Percepcija postupaka Turske bila je negativna. Prije svega postupci su bili osuđeni kao odbijanje djelovanja u skladu s europskim standardima te dodatna pojava desno orijentiranih stranaka unutar Unije potaknula je zabrinutost u europskoj javnosti glede kulturalne raznolikosti (Turhan i Wessels, 2021: 198, prema Kaya, 2020).

Pitanje Cipra jedno je od najvažnijih faktora koji su utjecali na dinamiku odnosa između Turske i EU. Cipar je od 1973. g. podijeljen nakon turske vojne intervencije koja je uslijedila iza grčkog vojnog udara i pokušaja pripojenja Cipra Grčkoj. Sjeverni dio otoka, poznat kao Turska Republika Sjeverni Cipar (TRNC), formalno je priznata samo od Turske, dok je južni dio, Republika Cipar, članica Europske unije od 2004. godine (Kanbur i Bernat, 2013: 81-82). Unatoč naporima za ujedinjenje otoka, strane nisu mogle doći do kompromisa. Nakon potpisivanja Dodatnog protokola, Turska je izjavila da samo potpisivanje ne znači i formalno priznanje Republike Cipar. S obzirom na to da je otvaranje luka i zračnih luka izostalo, došlo je do paralize odnosa između EU i Turske. Tada obnašajući funkciju premijera, Erdogan je isticao odnos s EU kao prioritet, ali zato što je bio suočen s unutarnjim političkim pritiscima odnosi nisu mogli napredovati. Umjeren stav kojeg je imao do tog trenutka bilo je teško održati jer je nastavak pregovora izostao, a pritisci su bili visoki imajući na umu da pitanje Cipra predstavlja iznimno delikatnu temu za Tursku.

Neriješeno pitanje Cipra stvorilo je ozračje za negativnu atmosferu. Nakon 2007. g. postalo je jasno da određene članice nisu favorizirale nastavak pregovora s Turskom. To su osobito bili Cipar i Francuska. Nakon suspenzije osam poglavlja i izostanka implementacije Dodatnog sporazuma od strane Turske, Cipar je koristio pravo veta kako bi se Turskoj onemogućilo otvaranje dodatnih poglavlja *acquisa*. Problem je postao osobito uočljiv kada je Europska komisija stavila prioritet na otvaranje poglavlja 23 i 24 koja su trebala potaknuti reformu u područjima vladavine prava, neovisnosti sudstva te osnovnih sloboda (Müftüler-Baç, 2016: 98). Bilateralni odnosi Turske i Cipra u velikoj su mjeri naškodili napretku procesa pregovora koji su dodatno otežani korištenjem veta od druge države članice, Francuske. Veto korišten 2007. g. bio je usmjeren na poglavlje 17: Financijska i ekonomska integracija (Müftüler-Baç, 2016: 99). Francuska je blokirala poglavlje jer je smatrala da bi Turska tada bila bliže članstvu te na taj bi

se način ukinula karakteristika neizvjesnosti pregovora (Turhan i Wessels, 2021: 196). 2007. godine bilo je otvoreno ukupno pet poglavlja pregovora. Poglavlje 20 (Poduzetništvo i industrijska politika), poglavlje 32 (Financijska kontrola), poglavlje 18 (Statistika), poglavlje 28 (Zaštita potrošača) i poglavlje 21 (Trans-europske mreže) (Eldani, 2022: 214).

Posljedica proširenja EU 2004. i 2006. godine bio je pad kredibiliteta Unije. Došlo je do porasti skepticizma povezanog s mogućnosti da institucije EU mogu izdržati dodatno proširenje te da posljedice neće imati negativan utjecaj na države članice. Pad kredibiliteta u Turskoj dodatno je produbljen blokiranjem otvaranja dodatnih poglavlja pregovora, ali formalno gledano europeizacija je još uvijek bila prioritet Erdoganove vlade koja je 2008. godinu proglasila „Europskom godinom“. Početkom 2009. godine AKP (Partija pravde i razvoja) objavila je Nacionalni program za usvajanje *acquisa* koji je sadržavao sve potrebne reforme za stjecanje članstva u Uniji. Razdoblje se često naziva razdobljem selektivne europeizacije zbog reformi koje je vlada nastojala provesti (Alpan, 2021: 120). Osobito je zanimljiv članak 301 turskog kaznenog zakona koji je od početaka pregovora osuđivan od strane EU. Člankom se osuđuje svaki pokušaj eksplicitne uvrede „Turske i državnih institucija“ što je ostavilo prostora za široku razinu diskrecije pri interpretaciji. Tako je pisac Orhan Pamuk 2005. g. u švicarskim novinama imao komentar o ubojstvu Armenaca i Kurda u Turskoj te je interpretacija njegovih komentara bila dvostruka. Iste je godine zamjenik guvernera provincije Isparta naredio uništenje svih Pamukovih knjiga (koje nije bilo provedeno). To nije bio jedini slučaj, Emin Karaca osuđen je na pet mjeseci zatvora zbog kritiziranja postupaka turske vojske (Europska komisija, 2005: 25). Došlo je do reforme članka kaznenog zakona te je kažnjavanje vrijeđanja „turske nacije“ moguće provesti uz odobrenje ministra pravosuđa (Alpan, 2021: 121). Kritike usmjerene protiv narušavanja slobode govora te ljudskih prava bile su opravdane upravo zbog navedenih situacija, ali napor za poboljšanje situacije u turskom je slučaju izostao.

Kritike EU usmjerene nepoštivanju demokratskih praksi u Turskoj nastavile su se osobito kada je došlo do ukidanja dvije pro-kurdske stranke: Narodne Demokratske stranke (HADEP) i Demokratske društvene stranke (DTP) koje su osuđene na osnovu financiranja Kurdistske radničke stranke (PKK, koja se smatra terorističkom organizacijom) te djelovanja koje predstavljaju izazov državi (Alpan, 2021: 122). Ukidanje dvije stranke bilo je interpretirano kao povreda prava manjina u Turskoj jer su HADEP i DTP predstavljale stranke koje zastupaju prava Kurda, manjinske skupine u Turskoj. Njihovim ukidanjem narušene su demokratske vrijednosti političkog predstavništva manjina te su postupci suda kritizirani kao politički motivirani.

Izvešće Europske komisije iz 2011. godine posebno je naglasilo potrebu za daljnjim radom na pravosudnom sustavu Turske kako bi bio usklađen s međunarodnim standardima. Problemi na

jugoistoku države, koji uključuju osjetljivo pitanje odnosa prema Kurdima, nastavili su biti izvor napetosti. EU preporučila je Turskoj da djeluje prema unapređenju pravosudnog sustava i osigura veća prava manjinskim skupinama, uključujući Kurde i Armence (Europska komisija, 2011: 39). Zakonodavne mjere usmjerene prema tim skupinama zabranjivale su emitiranje radijskih i televizijskih programa te oglašavanje, ako nije bilo na turskom (Europska komisija, 2011: 39). Takve su mjere dovele do percepcije da je prisutna znatna razina diskriminacije usmjerena prema etničkim i kulturnim manjinama što je dodatno otežalo odnos između Unije i Turske.

Iako je izvješće istaknulo brojne probleme s kojima se Turska suočavala, napredak je bio prepoznat u nekoliko područja. Prije svega, pozitivni trendovi u ekonomiji doprinijeli su makroekonomskoj stabilnosti što je bilo ključno za dodatan rast. Faktori koji su utjecali na kretanju u pozitivnom smjeru bili su širenje privatnog sektora te povećan uvoz i izvoz proizvoda (Europska komisija, 2011: 47-48). Regulatorne su reforme poboljšale okruženje za strane investicije. S obzirom na to da je 80 % tih investicija došlo iz EU, Uniji je bilo u interesu da se barijere dodatno uklone te je ponovno istaknula problem Cipra i postojećih restrikcija za državu (Europska komisija, 2011: 4). Kretanje ekonomije u pozitivnom smjeru bilo je od velike važnosti Uniji, imajući na umu da je financijska kriza 2008. g. negativno utjecala na razvoj ekonomije i gospodarstva. Na području obrazovanja i mladih postignuti su zadani kriteriji od strane EU. Došlo je do smanjenja razlike između broja učenika i učenica u školama. Broj sveučilišta nastavio je rasti kao i sudjelovanje u europskim projektima mladih (Europska komisija, 2011: 97-100). Iste je godine otvoreno 12. poglavlje (Sigurnost hrane, veterinarske i fitosanitarne politike) te je krajem 2010. godine bilo otvoreno ukupno 12 od 35 poglavlja *acquisa*.

4. Pozitivna agenda

Procjena Vijeća EU 2012. g. o napretku pregovora Turske u velikoj je mjeri predstavljala refleksiju stava Komisije. Vijeće je uočilo napredak pri ispunjenju kriterija za pristupanje te je naglasilo važnost Turske za samu Uniju. Dodatna je preporuka bila implementacija „pozitivne agende“ (Kanbur i Bernat, 2013: 81). S obzirom na to da je u Turskoj bila prisutna selektivna europeizacija, Unija je nastojala potaknuti državu na usvajanje dodatnih reformi te osigurati zadržavanje momentuma na područjima zajedničkog interesa. Pozitivna agenda usvojena je 2012. g. te je prioritet stavljen na provođenje pravosudnih reformi, prvenstveno usmjerenih na povećanje neovisnosti sudske spram izvršne vlasti. Dodatna područja koja je trebala obuhvatiti bila su područja slobode medija i izražavanja, civilno-vojnih odnosa, borbe protiv korupcije te

kooperacije na području energetskeg sektora (Alpan, 2021: 125-126). Kako bi se potaknulo Tursku na provođenje reformi, Vijeće je odlučilo odblokirati jedno poglavlje, ali reforme su svejedno izostale. Postupak je mogao biti interpretiran kao pokušaj EU da zadrži Tursku na „ispravnom“ putu. Turska nije ulagala velike napore za usvajanje dodatnih reformi i došlo je do većeg udaljavanja od demokratskih vrijednosti, a suradnja s Turskom na području energetike bila je od ključne važnosti za EU s obzirom na to da Turska predstavlja tranzitnu državu za dovođenje prirodnog plina u Srednju Europu (Sartori, 2021: 378). Dodatni naponi na području energetske suradnje nastavili su se 2015. godine s Energetskim dijalogom koji se je pokazao djelomično uspješnim. Održana su dva sastanka, 2015. i 2016. godine, ali nisu imala značajan učinak s obzirom na to da je došlo do suspenzije poglavlja povezanih s energijom (Sartori, 2021: 385).

5. AKP i prosvjedi u Gezi parku

Proljeće i ljeto u Turskoj 2013. g. obilježeni su prosvjedima u Gezi parku koji predstavljaju jednu od najznačajnijih epizoda civilnih uhićenja te policijske brutalnosti posljednjih godina u Turskoj. Mirne demonstracije, koje su započele s ciljem očuvanja okoliša te kulturnih spomenika istanbulskog parka ubrzo su se pretvorile u nacionalan pokret koji je postao simbolom protivljenja vladi s autoritarnim tendencijama. Jedan od ključnih trenutaka turske politike u ovome je periodu stvorio prostor za debatu o ljudskim pravima, demokraciji te slobodi izražavanja unutar države.

Kontroverzan problem predstavljalo je pitanje islamizacije te uništenja sekularnih temelja države. Stranka na vlasti, AKP, proklamirala se je kao socijalno konzervativna i demokratska stranka, distancirana od islamskih korijena. Na vlasti je od 2002. godine i u tom je periodu njezina pozicija promijenjena. U početku nije predstavljala prijetnju političkom sustavu Turske s obzirom na to da je nastojala ponuditi odgovore većem dijelu turskog društva. Vodstvo stranke nastojalo je poboljšati odnose s Europskom unijom te je zbog toga zaslužilo titulu demokratske stranke čiji je interes prosperitet Turske. Postupni prijelaz prema revitalizaciji islamizacije dogodio se je nakon 2007. g. kada je stranka bila optužena za predstavljanje prijetnje ustavnom režimu i pri pokušajima ustavnog suda da isključi mogućnost kandidature Abdullaha Gula za predsjednika (Kutay, 2021: 61). Pokušaj sprječavanja kandidature bio je kontroverzan zbog argumenta da kandidatura podriva sekularne temelje države jer Gulova supruga nosi hidžab (Kutay, 2021: 61). Nakon tih događaja stav AKP-a prema demokratskim vrijednostima u velikoj je mjeri promijenjen. Ustavni amandmani 2007., 2010. i 2017. godine stvorili su prostor za uspostavu jake izvršne vlasti. „AKP je ubrzala politiku islamizacije zakona od 2011. godine,

osobito na područjima vanjske politike i obrazovanja“ (Kutay, 2021: 65, prema Kaya, 2015). Zakoni usvojeni prije prosvjeda u Gezi parku ozbiljno su ograničili slobodu marketinga, prodaje i konzumacije alkoholnih pića čije je opravdanje bilo religijski utemeljeno. U istom su periodu Alaviti izrazili nezadovoljstvo usmjereno postupku vlade da treći most preko Bospora bude nazvan prema sultanu Slimu koji je proveo masakr nad Alavitima (Aydın-Düzgit i Tocci, 2015: 171).

Prosvjedi su započeli 28. svibnja 2013. g. kao izraz neodobravanja plana urbanističke reorganizacije Gezi parka koji predstavlja jednu od rijetkih zelenih površina na europskoj strani Istanbula. Uz uništenje parka, došlo bi do izgradnje replike osmanskih vojnih baraka iz 19. stoljeća, trgovačkog centra i džamije (Amnesty international, 2013: 5-6). Takav je plan ubrzo zadobio brojne kritike prije svega usmjerene vladi AKP-a koja je kritizirana za ograničavanje slobode medija, tiska, okupljanja, autoritarnih tendencija te utjecaja islama u zakonodavstvu.

Reakcija policije na prosvjed u Gezi parku bila je prekomjerno korištenje sile (Amnesty international, 2013: 5-6). Javno neodobravanje takvog postupka bilo je uočljivo već sljedećeg dana, ali 31. svibnja situacija je eskalirala kada je policija mirni prosvjed pokušala ugasiti korištenjem suzavaca te vodenih topova. Podrška je iskazana diljem države te su demonstracije proširene na 79 od 81 provincije. Prema procjeni ministarstva unutarnjih poslova u prosvjedima je sudjelovalo otprilike 2,5 milijuna ljudi te je približno 4 900 pojedinaca privedeno od strane policije do kraja lipnja (Amnesty international, 2013: 7). Amnesty international istaknuo je prisutnost kršenja prava pojedinaca na mirno okupljanje, omogućeno Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. godine što ujedno jamči i turski Ustav (Amnesty international, 9: 2013). Najkontroverzniji dio bilo je prekomjerno korištenje sile od strane policije kao i narušavanje ljudskih prava, elementi koje je Unija isticala kao problematične još od samog početka otvaranja procesa pristupanja. Nakon prosvjeda u Gezi parku nezadovoljstvo s načinom odgovora turske vlade bilo je široko rašireno unutar zajednice te je potaknulo dodatne sumnje je li država uopće spremna za nastavak pregovora.

EU je izrazila nezadovoljstvo zbog nepoštivanja ljudskih prava, policijske brutalnosti te djelovanja koje nije u skladu s europskim standardima. Europski je parlament osudio postupak Turske zbog prekomjernog korištenja sile koje je rezultiralo gubitcima ljudskih života te ozbiljnim ozljedama. Istaknuo je važnost hitnog istraživanja situacije kako bi se otkrili krivci te kako bi se adekvatno moglo riješiti situaciju. EP je usmjerio kritiku na situaciju u kojoj su se našli novinari koji nisu mogli izvijestiti o stanju situacije s obzirom na to da je medijski pluralizam bio ozbiljno narušen, uključujući i izražavanje na društvenim medijima. Zakon o internetu koji uključuje prekomjernu kontrolu i motrenje pristupa internetu i informacijama

narušavao je i slobodu izražavanja, istraživačko novinarstvo te demokratske principe. Tursku se je ponovno pozvalo na usklađivanje pravne stečevine s onom koja odgovara europskim standardima (Europarl.europa.eu, 2013). Izvješće Komisije također je prikazalo zabrinutost zbog erozije demokratskih standarda te demokratskog nazadovanja koje je pogodilo Tursku. Uz nepoštivanje ljudskih prava te prava manjina problematično je bilo i pitanje Cipra s obzirom na to da Turska nije usvojila Dodatan protokol. Postupci Turske doveli su do situacije gdje je Unija odbila otvoriti osam novih poglavlja pregovora te tako onemogućila napredak u procesu pristupanja.

6. Uloga migrantske krize i pokušaj državnog udara u Turskoj

Migrantska kriza 2015. g. predstavlja jedan od ključnih događaja koji su utjecali na odnos između Turske i EU. Suradnja je postala neizbježan odgovor na nepredviđen priljev migranata koji su željeli napustiti konfliktna područja. Dok su milijuni tražili utočište, Turska je postala ključna tranzitna država, prolaz prema Europi. Ovaj će dio rada prikazati suradnju Unije i Turske te kako je suradnja utjecala za kasniji razvitak odnosa.

Kako bi utjecale na iregularan priljev migranata, Turska i EU 2015. g. sklopile su Zajednički sporazum o sprječavanju iregularnih migracija iz Turske prema Europi. Kako bi se cilj mogao postići, Turska je pristala na prihvaćanje svih migranata koji iz Turske prelaze na grčke otoke, nakon 20. ožujka 2016. godine. Za svakog Sirijca koji je vraćen u Tursku, Unija je pristala preseliti još jednu osobu iz Turske u EU, poštivajući pri tome kriterije Ujedinjenih naroda. Dogovorena je alokacija 3 milijarde eura kroz Plan za izbjeglice u Turskoj te dodatne 3 milijarde eura koje će biti korištene do kraja 2018. godine. Također je dogovoreno otvaranje 33. poglavlja pregovora te realizacija ukidanja viza za turske državljane, ako svi ciljevi budu postignuti (Bürgin, 2021: 225-226).

Broj migranata znatno se smanjio s 10 000 ljudi koji su dnevno prelazili granicu na otprilike 105 ljudi što je smanjenje za 94 % (Bürgin, 2021: 226). Iako je došlo do smirenja situacije, kontroverza povezana sa sklapanjem Sporazuma svejedno je zapamćena. Unija je optužena od strane Ankare da sva obećana sredstva nisu isplaćena, ali EU ističe da transfer sredstava ovisi o ugovorenim projektima. Prema Komisiji, podatci od 31. ožujka 2020. g. prikazuju da su svi operativni fondovi isplaćeni, 4,7 milijarde eura i više od 3,2 milijarde eura je distribuirano ponajviše za područja humanitarne asistencije, obrazovanja, zdravlja, općinske infrastrukture te socio-ekonomske podrške naroda (Bürgin, 2021: 226, prema Europska komisija, 2020). Druga kontroverza povezana je s Dijalogom liberalizacije viza za turske državljane što zahtijeva postizanje određenih ciljeva. Dijalog je potpisan 2013. godine, a uspješno ispunjenje kriterija

omogućilo bi turskim državljanima kratka putovanja (do 90 dana) u države Schengena bez viza (Bürgin, 2021: 226-227). Komisija je istaknula kako 7 od 72 cilja nije ispunjeno te je glavni fokus stavljen na usklađivanje zakona o anti-terorizmu sa stečevinom EU. S obzirom na to da je Turska odbila proširiti definiciju terorizma, liberalizacija je izostala. Erdogan je odgovorio prijetnjama o povlačenju iz Zajedničkog sporazuma o izbjeglicama što je realizirano u veljači 2020. godine (Bürgin, 2021: 227).

Paralelno s razvojem situacije migrantske krize, Turska se je 15. srpnja 2016. godine suočila s pokušajem državnog udara za kojeg je optužen religiozni vođa Fethullah Gulen i njegov Gulenistički pokret (Müftüler-Baç, 2018: 120). Događaj je ostavio značajan trag na tursko-europske odnose. Razvoj procesa u Turskoj kulminirao je usvajanjem kontroverznog ustavnog amandmana, Članka 18, kojim je politički sustav promijenjen iz parlamentarnog u predsjednički. Takav je potez rezultirao povećanjem vlasti predsjednika. Delegacija izbornih promatrača Europske unije proglasila je referendum nepoštenim i neslobodnim te je postupak osuđen od institucija Unije (Alpan, 2021: 125, prema McIntyre, 2017).

Europski je parlament usvojio dvije rezolucije o Turskoj, u studenom 2016. g. te srpnju 2017. g. kada je odlučeno formalno suspendiranje pregovora pristupanja s Turskom bez odgađanja, ako ne dođe do usvajanja paketa ustavnih reformi. Predsjednik Komisije, Jean Claude Juncker, poziciju Unije objasnio je 2017. godine kada je rekao da najviši prioriteti EU ostaju vladavina prava, pravda i fundamentalne vrijednosti te da to isključuje članstvo Turske u bliskoj budućnosti (Müftüler-Baç, 2018: 120). Analiza situacije od strane Komisije na zahtjev Vijeća rezultirala je smanjenjem fondova Turskoj za 105 milijuna eura (Turhan i Wessels, 2021: 199). Nezadovoljstvo Unije bilo je uočljivo u svim institucijama. Predsjednik Erdogan izjavio je da Turska radi sve u svojoj mogućnosti kako bi ispunila zahtjeve za demokratskim reformama, ali da je dobila neispunjena obećanja i optužbe (Müftüler-Baç, 2018: 120).

Stavovi država članica o daljnjem razvoju odnosa između Turske i EU također su bili podijeljeni. Njemačka je izrazila nezadovoljstvo s razvojem situacije u Turskoj te je zamrzavanje pregovora vidjela kao najbolje rješenje, ali taj je prijedlog loše prihvaćen od Finske, Estonije i Litve. Finski ministar vanjskih poslova, Timo Soini smatrao je da je jasno da su u Turskoj prisutni problemi kada je riječ o ljudskim pravima, ali da zaustavljanje pregovora neće riješiti probleme s Ankarom. Isti je zaključak imao i litvanski ministar Linas Linkevičius koji je smatrao da takav potez može samo dodatno udaljiti Tursku od Unije (Müftüler-Baç, 2018: 126).

Moguće je zaključiti kako je pokušaj državnog udara u Turskoj predstavljao prijelomnu točku za odnose između Turske i Europske unije. Iako je ritam pregovora do tog trenutka bio

poprilično usporen te napredak minimalan, rezolucije usvojene od strane Europskog parlamenta istaknule su neodobranje procesa koji se odvijaju u Turskoj. Događaj je prikazao da demokratsko nazadovanje predstavlja stvaran i zabrinjavajući problem. Institucije Unije svojim su postupkom pokazale kako su dosegnule granicu svoje izdržljivosti. Kako bi izrazilo nezadovoljstvo, Vijeće je 2018. godine istaknulo da se Turska sve više udaljava od EU i odlučilo je onemogućiti otvaranje novih ili zatvaranje do tada otvorenih poglavlja pregovora (Turhan i Wessels, 2021: 199).

7. Geopolitičke napetosti u istočnom Mediteranu

Dodatna komplikacija odnosa i neslaganja posljedica su pitanja istraživanja i bušenja prirodnog plina i nafte u istočnom Mediteranu. Pitanje je postalo problematično početkom 2018. g. kada je došlo do otkrića prirodnog plina blizu obale Cipra. Vlada Cipra nastojala je provesti bušenja prirodnog plina, ali Turska je mornarica taj pokušaj spriječila, 9. veljače 2018. godine (Torun, 2021: 336). Vijeće EU osudilo je takav postupak kao „ilegalan“ dok su predstavnici država članica pozvali Tursku na prekid svih akcija kako ne bi kršila suvereno pravo Cipra na istraživanje i eksploataciju svojih prirodnih resursa, što je u skladu s Internacionalnim pravom i pravom EU (Torun, 2021: 336, prema Europsko vijeće, 2018: 5). Turska je preporuke odbacila i naredne je godina započela vlastitu eksploataciju područja što je osuđeno od strane Vijeća koje je odlučilo obustaviti pregovore Sporazuma o zračnom prijevozu, smanjiti pretpristupnu pomoć za 2020. g. te pozvati Europsku investicijsku banku na reevaluaciju svojih aktivnosti usmjerenih prema Turskoj. Jedna od odluka bila je suspenzija dijaloga što je podrazumijevalo nemogućnost napretka u područjima energije, ekonomije, prijevoza, borbe protiv terorizma (Consilium.europa.eu, 2019). Eksploatacija područja bogatog naftom i plinom nije utjecala isključivo na Cipar već i države istočnog Mediterana koje surađuju s Ciprom (Grčka, Egipat, Izrael). Svojim se je postupcima Turska pozicionirala kao država udaljena od ideja vanjske politike EU te zakonodavstva EU, prvenstveno zbog narušavanja prava suverenosti drugih država i članica Unije. Održavanje politike dobrosusjedskih odnosa u turskom je slučaju izostalo. S Libijom je potpisala „Memorandum o razumijevanju o pomorskom razgraničenju na Sredozemnom moru“ čiji je cilj bio povećanje vlastite ekskluzivne ekonomske zone. Tim je postupkom Turska nastojala sabotirati Cipar i Grčku koje polažu pravo na područje. Postupak je osuđen od strane Unije zbog kršenja Pomorskog prava i solidarnost je izražena prema državi članici, Cipru (Europarl.europa.eu, 2019).

Evidentno je postalo da su obje strane usmjerene na održavanje odnosa prvenstveno iz vlastitih interesa, a ne na temelju zajedničkih vrijednosti ili dobrosusjedskih odnosa. Turska je svojim

postupcima u Mediteranu naglasila svoju spremnost na jednostrane akcije što je dodatno pogoršalo odnose s EU i potvrdilo da suradnja postaje sve više pragmatična i interesna, a sve manje zasnovana na zajedničkim ciljevima. Krajem 2019. g. bilo je poprilično jasno kako postupak stjecanja članstva ne predstavlja mogući razvoj događaja, ali je istodobno situacija pokazala da Turska takvom razvoju niti ne teži. U finalnom će dijelu rada fokus biti na pristupima Europske unije kojim se je nastojalo pozitivno utjecati na kandidaturu Turske.

8. Analiza pristupa Europske unije prema Turskoj

Odnos Europske unije i Turske obilježen je složenom dinamikom. Tijekom razdoblja od 2004. do 2020. godine, EU je koristila različite strategije kako bi se Turska približila europskim standardima, ponajviše se fokusirajući na vladavinu prava, ljudska prava te demokraciju. Ovo poglavlje analizira ključne aspekte pristupa, uključujući diplomatske napore, princip uvjetovanosti koji je korišten za poticanje provođenja reformi te učinkovitost primijenjenih mehanizama. Analiza će pridonijeti boljem razumijevanju uspjeha i izazova s kojima je Unija bila primorana suočiti se tijekom dugog perioda.

Jedan od najvažnijih diplomatskih trenutaka koji je obilježio odnos aktera jest otvaranje pregovora o pristupanju u listopadu 2005. godine. Događaj je rezultat dugogodišnjih diplomatskih napora te je njime Unija dodatno nastojala potaknuti Tursku na provedbu demokratskih reformi. Također, EU pokazala je spremnost za ozbiljnim razmatranjem potencijalnog članstva Turske iako su dvojbe unutar određenih država članica bila prisutne. Jedan od inicijalnih koraka koji je uslijedio nakon otvaranja pregovora bilo je otvaranje 25. poglavlja, Znanost i istraživanje, čije je zatvaranje ubrzo uslijedilo. Takav postupak Unije moguće je interpretirati kao diplomatski alat za nagrađivanje Turske koji ujedno služi kao dodatan poticaj za provođenje kompleksnijih reformi. S druge strane odbijanje otvaranja poglavlja prikazuje zabrinutost i neodobravanje postupaka aktera. Skepticizam je bio uočljiv osobito u područjima pravosuđa i temeljnih prava kao i područjima slobode i sigurnosti. Nevoljkost otvaranja poglavlja povezana je sa zabrinutosti oko zaštite slobode pojedinaca i vladavine prava u Turskoj. Dodatno, već spomenuta blokiranja od strane Cipra te Francuske prikaz su neodobravanja postupaka Turske. Iako diplomatski pristup može predstavljati dobar i utjecajan alat također se može pokazati ograničavajućim. Nakon prosvjeda u Gezi parku, Unija je jasno izrazila nezadovoljstvo postupcima turskih vlasti. Osuda nije bila shvaćena ozbiljno od Turske te ignoriranje preporuka Unije dovelo je do pogoršanja odnosa što je kasnije rezultiralo smanjenjem financijske pomoći. Smanjenje financijske pomoći također je bilo prisutno nakon osude turskih postupaka u Mediteranu te suspenzije Sporazuma o zračnom prijevozu. Također

je došlo do smanjenja pretprijetne pomoći. Diplomatski su se napori u početnim godinama pregovora pokazali kao koristan alat, ali razvojem odnosa kao nedovoljan. Spomenute suspenzije te uskraćivanje financijske pomoći primarno je povezano s dominantnim pristupom Unije, uvjetovanosti (conditionality).

EU primjenjuje pristup uvjetovanosti tako da koristi pozitivne ili negativne mjere kao odgovore na postupke kandidatkinja. Ako ispunjenje određenih uvjeta i kriterija nije prisutno, EU može odgovoriti donoseći određene sankcije kao što su suspenzije pregovora, uskraćivanje financijske pomoći... U suprotnom slučaju dolazi do nagrađivanja država putem otvaranja dodatnih poglavlja pregovora, financijske pomoći... Takav se pristup često naziva „pristup mrkve i batine“ gdje mrkva podrazumijeva nagradu, a batina sankciju. Unija se prvenstveno fokusira na postizanje transparentnih pokazatelja napretka (poglavljia *acquisa*) i poštivanje normi, u turskom je slučaju napredak trebao biti popraćen liberalizacijom viza i otvaranjem dodatnih poglavlja pregovora. Takva je dinamika funkcionirala sve do 2007. g. kada je turski napredak u velikoj mjeri usporio te utjecaj kondicionalnosti popustio. Pravo veta korišteno od država članica doveo je do percepcije Unije kao nepoštene, osjećaj koji je dodatno osnažen propuštanjem širenja 2004. i 2007. godine (Reiners i Turhan, 2021: 419). Turska je pristup uvjetovanosti doživjela negativno na područjima konflikta s Ciprom i Grčkom, kod pitanja ekstrakcije plina u istočnom Mediteranu, tijekom upravljanja migrantskom krizom pa i u pitanju liberalizacije viza (Reiners i Turhan, 2021: 420).

Područje gdje je moguće uočiti tragove funkcionirajuće uvjetovanosti jest područje IPA fondova (fondovi pretprijetne pomoći). Unija je kroz IPA I (2007. - 2013.) program alocirala 4.819 milijarde eura te kroz IPA II (2014. - 2020.) 4.453,9 milijarde eura prema Turskoj. Također, prisutna je povezanost između uvjetovanosti povećanja fondova s pravosudnim reformama sve do 2011. g. nakon čega reforme izostaju (Müftüleri-Baç, 2019: 5-6). Iako su fondovi korišteni za napredak u reformama u trenutcima izostanka napretka Unija se nije ustručavala uskratiti sredstva te je 2017. g. smanjila IPA fond za 175 milijuna eura, 2019. g. za 146.7 milijuna eura te 2020. g. za dodatnih 85 milijuna eura (Bürgin, 2021: 225). Ti su postupci posljedica nepoštivanja ljudskih prava i vladavine prava kao što je bio slučaj s prosvjedima u Gezi parku te vojnim udarom u Turskoj. Također, postupcima Turske u Mediteranu kojim je narušeno pravo suverenosti Cipra.

S napretkom pregovora, postalo je očito kako diplomatski napori te politika uvjetovanosti imaju ograničen doseg i utjecaj na promjene u Turskoj. Iako su financijski instrumenti pomogli pri usvajanju brojnih reformi, situacija unutar države imala je dominantan utjecaj što je kasnije rezultiralo zastojem u pregovorima i sve većem udaljavanju Turske od EU. Geopolitička pitanja

te odnosi Turske s drugim državama dodatno su zakomplicirali odnos dva aktera. Jasna perspektiva članstva u EU u velikoj je mjeri izostala, imajući na umu podijeljena stajališta država članica. Upravo je unutrašnja dinamika EU okarakterizirana nekoherentnim postupcima osnažila euroskepticizam u Turskoj te percepciju Unije kao nepravedne. S druge strane, demokratsko nazadovanje u Turskoj nije moguće svesti na pitanje pristupanja. Kompleksni i problematični odnosi moći unutar države kulminacija su povijesnog procesa koji je ostavio brojna pitanja neriješenima te je malo vjerojatno da će vanjski akter predstavljati onog zaslužnog za rješavanje ključnih i osjetljivih problema.

9. Zaključak

Analiza odnosa između Europske unije i Turske od 2004. do 2020. godine jasno prikazuje kako je predanost usvajanju demokratskih reformi bila prisutna na početku procesa pristupanja. Početci pregovora obilježeni su optimizmom s obzirom na to da je napredak Turske u provođenju demokratskih reformi bio prisutan. Takva je percepcija stvorila mišljenje da uz adekvatnu pomoć promjena u funkcioniranju institucija i društva Turske može dovesti državu do punopravnog članstva. Međutim, iako je EU kroz cijeli period nastojala potaknuti Tursku na provođenje demokratskih reformi, regionalni i unutarnji konflikti ubrzo su izašli na površinu i utjecali na predanost procesu pristupanja.

Postupno povećanje moći AKP-a te samog Erdogana dodatno su odmaknuli Tursku od ideje liberalne demokracije koju EU nastoji promovirati i širiti. Često upozoravanje Unije na nepoštivanje temeljnih ljudskih prava nije utjecalo na promjene unutar države. Ubrzo je postalo jasno kako Turska nije akter koji će ponuditi apsolutnu poslušnost u zamjenu za pristupanje.

Ključno bilateralno pitanje, pitanje Cipra, ostalo je neriješeno te jasno prikazuje prisutnost tenzija unutar regije koje Unija smatra nedopustivim. Migrantska kriza opteretila je odnos dva aktera, provedena kooperacija istaknula je važnost Turske u geostrateškom smislu te istodobno prikazala neslaganja u pristupima. Nakon državnog udara 2016. g. razlike su dodatno bile produbljene. Mjere poduzete od strane Turske protive se samim temeljima Unije te prikazuju potpunu suprotnost ideji ljudskih prava i demokratskih vrijednosti koje predstavljaju temelj za Europske unije.

Ispunjene reforme uvijek su bile djelomične te je Unija zbog toga djelovala izrazito oprezno pri otvaranju dodatnih poglavlja što bi omogućilo napredak. Otvaranje i zatvaranje poglavlja predstavlja ključan alat za napredak procesa koji je u turskom slučaju bio usporen i minimalan. Suradnja s Turskom oduvijek je bila važna zbog geopolitičkih interesa, ali često je otežana zbog

različitih vrijednosti i ciljeva. Nadalje, podijeljeni stavovi unutar Unije onemogućili su razvoj pregovora do potpunog potencijala osobito u početnim periodima što je nakon propuštanja dva vala proširenja ostavilo Tursku u nepovoljnom položaju s povećanom dozom euroskepticizma.

S obzirom na sve okolnosti, jasno je kako prepreke za punopravno članstvo postoje te kako je tijekom godina došlo do postupnog udaljavanja dva aktera. Takav je razvoj događaja posljedica širih geopolitičkih okolnosti te unutarnje dinamike Turske, kao i Europske unije. Naponi Unije fokusirani na usmjeravanje Turske prema vlastitim idealima jasno su prisutni. Poželjno je polagati nade u uspješnost tog procesa, ali u konačnici primaran bi zadatak trebala biti normalizacija odnosa između dva aktera te situacije unutar Turske.

LITERATURA

Amnesty international (2013) Gezi park protests: brutal denial of the right to peaceful assembly in Turkey. <https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/06/eur440222013en.pdf> Pristupljeno 20. kolovoza 2024.

Aydın-Düzgit, Senem i Tocci, Nathalie (2015) *Turkey and the European Union*. London i New York: Palgrave Macmillan.

Alpan, Basak (2021) Europeanization and EU–Turkey Relations: Three Domains, Four Periods. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 107-138). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Bürgin, Alexander (2021) The European Commission’s Role in EU–Turkey Relations. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 219-240). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Consilium.europa.eu (2019) Turkish drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts conclusions. [Turkish drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts conclusions - Consilium \(europa.eu\)](https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/20190714-turkish-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-conclusions) Pristupljeno 20. kolovoza 2024.

Consilium.europa.eu (2024) Odnosi EU-a i Turske. <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/turkiye/#cooperation> Pristupljeno 4. kolovoza 2024.

Ec.europa.eu (2011) José Manuel Durão Barroso. https://ec.europa.eu/economy_finance/bef2011/speakers/jose-manuel-barroso/index.html Pristupljeno 21. kolovoza 2024.

Ec.europa.eu (2013) Juncker Commission takes office. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_13_1237 Pristupljeno 21. kolovoza 2024.

Eldani, Mur-hamida Sapaih (2022) Accession Journey of Turkey to The European Union Membership. *Academic Knowledge* 5(1): 210-221.

Europarl.europa.eu (2013) European Parliament resolution of 12 March 2014 on the 2013 progress report on Turkey. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2014-0235_EN.html Pristupljeno 10. kolovoza 2024.

Europarl.europa.eu (2019) Memorandum of understanding of 27 November 2019 between Turkey and Libya's Government of National Accord. [Parliamentary question | Memorandum of understanding of 27 November 2019 between Turkey and Libya's Government of National Accord | E-004587/2019 | European Parliament \(europa.eu\)](#) Pristupljeno 20. kolovoza 2024.

Europska komisija (2005) Turkey: 2005 Progress Report. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-progress-report-2005_en Pristupljeno 3. kolovoza 2024.

Europska komisija (2011) Turkey 2011 Progress Report. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2011-progress-report-turkey_en Pristupljeno 5. kolovoza 2024.

Kanbur, Mehmet i Bernat, Tomasz (2013) Europeanization in Turkey and accession process to the European Union. *Journal of International Studies* 6(2): 79-93.

Kutay, Acar (2021) A Historical Analysis of the AKP in Power: Hegemony, Predominance, and Interregnum. *Statsvetenskaplig tidskrif* 123(1): 55-73.

Lippert, Barbara (2021) Turkey as a Special and (Almost) Dead Case of EU Enlargement Policy. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 267-294). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Müftüler-Baç, Meltem (2016) Turkey's Ambivalent Relationship with the European Union: To Accede or not to Accede. *Uluslararası İlişkiler* 13(52): 89-103.

Müftüler-Baç, Meltem (2018) Remolding the Turkey-EU Relationship. *Turkish Policy Quarterly* 17(1): 119-128.

Müftüler-Baç, Meltem (2019) Backsliding in judicial reforms: domestic political costs as limits to EU's political conditionality in Turkey. *Journal of Contemporary European Studies* 27(1): 61-67.

Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (2021) Current Trends and Future Prospects for EU-Turkey Relations: Conditions for a Cooperative Relationship. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 397-432). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Sartori, Nicolò (2021) EU–Turkey Energy Dialogue: Moving Beyond the Accession Negotiations Framework. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 237-292). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Torun, Zerrin (2021) From Convergence to Divergence: The Compatibility of Turkish and EU Foreign Policy. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 323-346). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.

Turhan, Ebru i Wessels, Wolfgang (2021) The European Council as a Key Driver of EU–Turkey Relations: Central Functions, Internal Dynamics, and Evolving Preferences. U: Reiners, Wulf i Turhan, Ebru (ur) *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies* (str. 185-218). Palgrave Macmillan. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-70890-0> Pristupljeno 16. srpnja 2024.